

DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO

Sažetak

Građansko demokratsko društvo je civilizacijsko društvo i civilizacijska vrijednost koju treba čuvati, baštiniti i razvijati. Ono čuva, baštini i afirmiše pozitivno naslijeđe civilizacijskog razvoja, kao što su: tolerancija prema neistomišljenicima, pluralitet stilova života, politeizam vrijednosti, poredak prava i jednakosti pred zakonom. Građansko društvo je laičko, sekularno društvo, suprotnost je militarističkom, klerikalnom i ideološkom društvu. Moderno demokratsko građansko društvo se razlikuje od ranijih vizija tog društva, jer ima više centara moći umjesto nekadašnjeg jednog. Demokratsko društvo zasniva se na vrijednostima, pravima i obavezama, pravilima i procedurama. Obrazovanje za demokratsko građanstvo je oblast koja je pobudila veliko interesovanje u Evropi i svijetu. To je posebno značajno za države nastale nakon raspada bivše SFRJ i države u tranziciji i predstavlja dug obrazovni proces. Ono teži ka najboljoj praksi i zahtijeva stalnu brigu društva o tome. Tradicionalno građanstvo se može definisati kao sistem različitih prava i obaveza kojim se uređivao odnos između građana i države. Ostvarivanje prava glasa bio je najvažniji oblik izražavanja građana. Novo demokratsko građanstvo možemo definisati kao ostvarenje ovlaštenja i odgovornosti građana u svakodnevnom životu demokratije, gdje se suočavaju svakodnevno sa problemima javne politike. Koncept građanstva, zasnovan na slobodno izabranom građanskom identitetu građana, ključ je razumijevanja demokratije i njenog funkcionisanja. Koncept različitosti podrazumijeva korak dalje od ideje o toleranciji, kao poštivanju i uvažavanju drugačijeg i zauzima centralno mjesto u ideji pluralizma i multikulturalizma i važan je element odgoja demokratskog građanstva. Taj koncept treba da uključi mogućnosti za preispitivanje stavova i mišljenja, i da dovede u pitanje predrasude i stereotipe. Posebna pažnja u odgoju demokratskog građanstva posvećuje se onim vrijednostima koje podržavaju ideju demokratije i poštivanja ljudskih prava. Obrazovanje za demokratsko građanstvo obuhvata i profesionalno usavršavanje nastavnika. Građansko društvo i demokratska država u BiH su rješenje za brojne probleme u poratnom društvu. Građansko-demokratske institucije su integracijske i oslonac su očuvanja države Bosne i Hercegovine. Demokratsko građanstvo je moguće samo u demokratskom društvu i demokratskoj državi. Iskreno se nadam da Bosna i Hercegovina to treba i može da postane.

DEMOCRATIC CITIZENSHIP

Summary

Civil and democratic society is a society's civilization and civilized values to be kept, inherit and develop. It preserves, heritage and affirm the positive legacy of the civilization development, such as tolerance towards opponents, the plurality of lifestyles, polytheism of values, the order of law and equality before the law. Civil society is secular, secular society, the opposite of the militarist, clerical and ideological society. Modern democratic civil society is distinct from earlier visions of society, because there are multiple power centers rather than the former one. Democratic society based on values, rights and responsibilities, policies and procedures. EDC is an area that has aroused great interest in Europe and worldwide. This is especially important for the countries formed after the breakup of former Yugoslavia and countries in transition and a long educational process. It aspires to best practice and requires constant care about society. Traditionally, citizenship can be defined as a system of various rights and obligations which are edited, the relationship between citizens and state. Exercising the right to vote was the most important form of expression of citizens. New EDC can be defined as the realization of the powers and responsibilities of citizens in everyday life of democracy, where they face daily with problems of public policy. The concept of citizenship, based on the freely elected civic identity of citizens, is key to understanding democracy and its functioning. The concept of diversity implies a step away from the idea of tolerance, respect and consideration as different and occupies a central place in the idea of pluralism and multiculturalism is an important element of democratic citizenship education. This concept should include opportunities for review of attitudes and opinions, and to challenge the prejudices and stereotypes. Special attention in the Democratic Primary Education given to those values that support the idea of democracy and human rights. EDC also includes professional development of teachers. Civil society and democratic state in Bosnia are the solution to many problems in the post-war society. Bourgeois-democratic institutions have integration and support the preservation of Bosnia and Herzegovina. EDC is only possible in a democratic society and democratic state. I sincerely hope that Bosnia and Herzegovina to be and can become.

U većini evropskih političkih kultura riječ „građanin“ izvodi se iz riječi „grad“. Građanin (grčki *polites*, ili latinski *cives*) označava člana atinskog *polisa* ili rimske *res respublice*. To je stanovnik grada, a ako je „gradski vazduh slobodan“ to građanski status podrazumijeva slobodan način života. Makijaveli smatra da je politički život (*vivere politico*), uvijek „civilni građanski život“ (*vivere civile*). Bez grada i građana nema republikanske slobode.¹ Pojam građanin označava: a) čovjeka kao nosioca određenih sloboda, prava i dužnosti prema društveno-političkoj zajednici kojoj pripada i drugim članovima zajednice, b) pojedinca kao političku ličnost s manjim ili većim pravima i dužnostima koja su mu priznata u okviru njegove društveno-političke zajednice. Građanin također označava: pripadnika neke države, državljanina, podanika; pripadnika građanske klase; čovjeka koji živi u gradu.²

Iz današnje perspektive gledano, antički pojam građanina označava stanovnika nekog grada, urbane cjeline i državljanina neke države (*polisa*), te ostvarenje određenog etičkog kodeksa, koji državljanin svojim djelovanjem treba da ostvari. U srednjem vijeku se pod latinskom riječju *civis*, *polios* podrazumijevao, u skladu sa logikom historije Rima, isključivo podanik (*subditus*). Tako je Žan Boden u srednjovjekovnoj tradiciji izjednačavao građanina (*civis*) sa podanikom (*subditus*) suverene vlasti (*summa potestas imperii*), ali već počinje da uvažava posebnosti statusa stanovnika grada (*civis urbanus*, fran. *bourgeois*) kao posebnog staleža unutar države. U novovjekovnoj terminologiji dualitet podanik/građanin, u procesu izgradnje teritorijalnih narodnih i nacionalnih država, prerastao je u dualitet državljanin/građanin.³

U svakoj ljudskoj zajednici postoje pravila koja uređuju međusobne odnose ljudi i njihovo ponašanje. Položaj čovjeka kao građanina znači politički organizovanu ljudsku zajednicu u kojoj su politički odnosi i institucije onaj oblik u kome se zajednički

¹ Milan Podunavac, *Principi građanstva i poredak politike*, PRINCIP i FPN, Beograd, 1998, str. 200.

² *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 302.

³ Engleski *citizen/ burgess*, fran. *citoyen/bourgeois*, ital. *cittadion/borghese*, njem. *Staatsburger/Burger...* Njemački “Burger” etimološki se izvodi iz riječi “Burg”, “burgari”, i starijih riječi “burgware” i “burgere”. Sva ta značenja upućuju na stanovnika grada. – *Sociološki rječnik*, priredili Aljoša Mimica i Marija Bogdanović, Zavod za udžbenike Beograd, Beograd, 2007, str.168.

uvjeti međusobnih odnosa ljudi, sloboda, prava, dužnosti, utvrđuju na opći i prividno nezavisan način, ali istovremeno obezbjeđuju u interesu vladajuće klase. Nastankom razvijene podjele rada, pojave klasa i političkih institucija u ljudskoj historiji je nastalo i još je aktuelno pitanje kakav će položaj imati čovjek prema svojoj političkoj zajednici, državi i njenim organima, te kakva će prava imati pojedinac. Slobode, prava i dužnosti koje pojedinac uživa u svojoj društveno-političkoj zajednici čine sadržaj njegovog političkog statusa u društvu, te daju mu svojstvo građanina.

Građanin odnosno *građanstvo* je izraz koji, zavisno o pravnom, sociološkom ili historijskom kontekstu, može imati različita značenja. Najjednostavnija definicija pojma građanin jeste demografska.⁴ Ona pod građanima podrazumijeva stanovništvo gradova, odnosno urbanih naselja u nekoj regiji ili državi, nasuprot stanovništvu seoskih naselja koji se nazivaju seljacima.⁵ Ovakva podjela je prevaziđena, jer se vezuje uz kulturološke stereotipe i ideološke predrasude. Mnogo više se koristi izraz *građanin* kao sinonim za državljanina neke države, a znači da se građaninom smatra i osoba koja živi na selu.

Pojam građanina nije uvijek bio sinonim pojmu državljanin, s obzirom da je evoluirao iz koncepta građanina u starogrčkim polisima. Pod tim pojmom su se tada podrazumijevali isključivo slobodni muški građani, a taj status nisu imale žene, robovi i stranci

⁴ Demografija (*démos* - narod; *graphé* - opisivati) je nauka o stanovništvu. Ovaj termin je prvi upotrijebio belgijski statističar Ašil Giljar (Achille Guillard) 1855. godine. Ona istražuje i proučava zakonitosti i pravilnosti u biološkom i migracijskom kretanju stanovništva, promjene u demografskim strukturama. Ima relativno kratku historiju, koja je počela 1798. godine, kada je izdata knjiga Tomasa Maltusa *Esej o principima stanovništva* (An Essay on the Principle of Populatio). (<http://sr.wikipedia.org/sr-el/Demografija>).

⁵ *Seljak* ili *težak* je izraz koji označava poljoprivrednog radnika koji ima prebivalište na selu, a za život zarađuje baveći se poljoprivrednim aktivnostima. Od nastanka civilizacije pa sve do industrijske revolucije i savremenih trendova globalizacije *seljaci* su činili većinu stanovništva u svim državama i kulturama. S obzirom na ruralni karakter ekonomija kroz historiju *seljaci* su bili robovi ili kmetovi i činili potlačenu klasu. *Seljaci* su kroz historiju u pravilu bili previše zauzeti svakodnevnim poslovima pa su imali malo slobodnog vremena za obrazovanje i razvoj visoke kulture. Izraz *seljak* na bivšem srpskohrvatskom govornom području često ima posebno značenje. U nastojanju da se izbjegnu negativne konotacije za *seljake* se počeo koristiti anglicizam *farmer*, a još bolje *težak*.

(*meteci*). Ovaj koncept je kasnije preuzeo Rim koji je za vrijeme širenja države status građanina zadržao samo za osobe rodom iz Rima, dok su sve ostale osobe pod rimskom vlašću bile *podanici*. Rim je vremenom dijelove stanovništva pokorenih provincija uključivao u svoje građanstvo.

Raspadom Rimskog carstva i uspostavom feudalizma u Evropi pojam *građanina* vraća svoje ranije značenje, odnosno ograničava se na stanovnike srednjovjekovnih gradova, koji se vremenom profiliraju u posebnu društvenu klasu s privilegijama u odnosu na robove i kmetove. Na osnovu toga je marksistička doktrina uvela pojam **građanske klase** koja je istovjetna s buržoazijom, te joj suprotstavila koncept u kapitalizmu stvorene radničke klase. Primjena takve podjele u praksi jeste službena ideologija bivše Jugoslavije koja je za svoje stanovništvo koristila izraz *radni ljudi i građani*, a izraz „građanske“ koristila je za ne-marksističke odnosno ne-socijalističke ideologije, društva i države u svijetu.

Savremeno značenje izraza *građanin* temelji se na konceptu jednakosti u pravima koje su sprovele tzv. *građanske revolucije*, te na osnovu koga su svi državljani postali građanima. Od tada se izrazu *građanin* najčešće dodaju epiteti „dobri“, „aktivni“ ili „odgovorni“, „informisan“, „kompetentan“. Najčešće se koristi za osobe koje aktivno koriste svoja građanska prava, vrše građanske dužnosti i izvršavaju svoje obaveze.

U nekim je državama izraz građanin i službeno kodificiran kao ideal, odnosno titula koju su mogli koristiti svi njeni državljani. Primjer za to predstavlja Francuska nakon revolucije, odnosno Sovjetski Savez nakon preuzimanja vlasti od strane boljševika. U oba slučaja je izraz trebao zamijeniti ranije „reakcionarne“ titule kao što je *gospodin*. Isti se izraz kraće vrijeme koristio u FNRJ pod sovjetskim uticajem, ali je kasnije uveden izraz *drug*.⁶ Ova terminološka razlika mnogo govori o proteklim vremenima, sistemima i slojevitosti predmeta kojim se bavimo.

U naše vrijeme postati građanin je važna komponenta u omladinskom programu sa kojim započinju aktivnosti u mnogim gradovima. Program je namijenjen mladim ljudima od 17 do 28. godina, sa ciljem da se na ovaj način formira grupa aktivista ili da se povežu pojedinci iz postojećih grupa, koji će biti nosioci aktivnosti

⁶ <http://sh.wikipedia.org/wiki/Gra%C4%91anin>

u gradovima. Ti programi predstavljaju najznačajniju fazu u cijelom modelu, jer se na ovaj način formira jezgro i u isto vrijeme orijentišu mladi kako da budu aktivni u lokalnoj sredini.⁷ U skladu sa politikom *Građanskih inicijativa* da svoj rad zasnivaju na saradnji s jakim i nezavisnim lokalnim partnerima, omladinu od početka uključuju u proces implementacije projekta, jer se pokazalo da je njihovo iskustvo sa lica mjesta korisnije. Po završetku programa *Građanskih inicijativa* lokalni partneri pružaju pomoć i podršku u daljem radu.

Građanin u raznim društvima

Sadržaj ovog pojma se kroz historiju mijenjao. Položaj čovjeka u političkom društvu mijenjao se u zavisnosti od stepena historijskog razvitka i konkretnih uvjeta koji postoje u društvenom-političkom sistemu jedne zemlje. Građanin (grčki *polites* ili latinski *cives*) u gradu-državi kakva je postojala u antičkoj Grčkoj bio je slobodan čovjek (robovi su smatrani ljudima, pa nisu imali ni svojstvo građanina), koji je rođen od slobodnih roditelja, što su već bili građani tog grada. Građanin je bio član polisa, koji je po Aristotelu (384-322. p.n.e) *sveukupnost građana*. Građanin polisa je bio pripadnik svoje rodovske file ili fratrije i imao je pravo na učešće u različitim oblicima političkog života. Kasnije, sprovođenjem Klistenovih reformi, stranci, pa i robovi, mogli su postati građani ukoliko im se to pravo posebno prizna. Građanima polisa u daljem toku razvoja mogli su postati i širi krugovi ljudi koji su živjeli u seoskim oblastima na koje su gradovi-države proširivali svoju vlast. Tako se pojam građanina u prvobitnom značenju počeo mijenjati i gubiti. Pojedinaac je mogao izgubiti svojstvo građanina polisa progonstvom, ili nesposobnošću da izmiri svoje poreske obaveze prema polis, gradu-državi.

Građanin starog Rima (*civic Romanus*) bio je prvobitno samo slobodan pripadnik grada Rima. Građanstvo se sticalo rođenjem u zakonitom braku rimskih građana. Nezakonito dijete rimske građanke postajalo je građanin Rima ukoliko je njegov otac bio rimski građanin. Svojstvo građanina (*civitet*) u starom Rimu obuhvatalo je širok krug prava među kojima su najvažnija: da je objekt rimskog civilnog prava, da ima pravo glasa, pravo na sticanje kviritskog vlasništva, porodičnu vlast... U civilna prava spadalo je pravo na

⁷ <http://www.gradjanske.org/page/youthProgram/sr/becomingACitizen.html>

vlasništvo robova kojima je rimski građanin mogao raspolagati kao stvarima. U daljem historijskom razvoju i širenju države rimski civitet je obuhvatao sve veći krug lica izvan grada Rima (stanovnici provincija - *peregrini*), kao i ostale slobodne Latine. Svojstvo građanina bilo je priznavano pojedinačnim odlukama rimskih organa vlasti ili dodjeljivanjem civiteta čitavoj općini, pokrajini... Robovi su mogli steći civitet oslobođanjem (*manumisijom*) od strane svog gospodara. Tek za vrijeme Karakale (aktom nazvanim *Constitutio Antoniana*) 212. n.e. svojstvo građanina bilo je priznato svim slobodnim *podanicima* Rimskog carstva, koje je bilo najbližnije današnjem konceptu državljanstva. U Rimu se vijekovima oblikovala slojevita struktura građanstva.⁸

U srednjem vijeku građanin je bio čovjek koji je živio u gradu i bavio se zanatom i trgovinom. Stanovnici srednjovjekovnih gradova potiču iz redova ranijih pripadnika slobodnih građana ili bivših kmetova koji su se na jedan ili drugi način oslobodili svojih feudalnih gospodara i vezanosti za njihovu zemlju prelaskom u grad. U feudalizmu građani su se sve više oslobađali zavisnosti od feudalaca na čijim su se teritorijama nalazili gradovi i sticali samoupravu, slobodu i prava. Borba građana protiv feudalaca počela je još u ranim periodima feudalnog društva i trajala je nekoliko vijekova. Najveću samoupravu u okviru feudalnog društva postigli su neki gradovi na području sjeverne Italije (Lombardija), te neki gradovi u Francuskoj i Engleskoj, a prava njihovih građana formalno su proglašavana aktima feudalaca i kraljeva. Unutar gradskog stanovništva bilo je raslojavanje u njihovom ekonomskom statusu i bogatstvu tako što su neki građani dobijali veća prava i privilegije nego drugi. Statuti srednjovjekovnih gradova su prethodili današnjim ustavima, utvrđivali su slobode, prava, dužnosti i druga mjerila i uvjete političkog položaja gradova i građana.

U političkoj organizaciji feudalnog društva najveći broj ljudi nije bio u položaju građanina već u položaju *podanika*. Bila su to lica s poluslobodnim statusom vezanim za zemlju i obavezna za određena davanja u korist feudalca. Stanovnici gradova su bili u

⁸ Rimska teorija o građanstvu vidi se iz radova Polibija, Cicerona, Seneke i Markusa Aurelijusa. – Milan Podunavac, *Principi građanstva i poredak politike*, str. 28-29.

politički povoljnijem položaju, jer su im određena prava i slobode bili unaprijed i na opći način priznati i garantovani.

Najkrupnije promjene odvijale su se na etičkom planu novovjekovnog pojma građanina kao individue, a to znači van njegovog staleškog i državlanskog statusa. Počevši da se oslobađa cehovskih stega i stupivši na političku scenu teritorijalnih država, građanstvo se sukobilo sa novim svjetonazorima, vrijednostima i shvatanjima vrlina. Nasuprot tada vladajućem ratničko-plemičkom diskursu, u kojem su se isticale vrline hrabrosti, pobožnosti, vjernosti tradicionalnim autoritetima, te srčanosti u ostvarivanju ciljeva, pojavljivao se novi diskurs u kojem su bile klice modernog građanskog *ethosa*. U izgradnji novog *ethosa* građanstvo je polazilo od „etike rada“ i „duha trgovine“. „Etiku rada“ nalazimo u političkoj filozofiji Tomasa Hobsa, koji građanina definiše u vidu brige za tri najviše vrijednosti: život (u miru), „stvari koje čine život udobnim“ i uređenje koje mu pruža mogućnost da te stvari stekne radom. Bogatstvo se u kontekstu tog svjetonazora posmatra kao legitiman cilj djelatnosti građana, ako je rezultat radinosti i štedljivosti, shodno spisu *O građaninu* iz 1642. godine. Postavlja se pitanje da li samo bogatstvo, stečeno radom i štedljivošću, kvari građanina koji ga se domogne. Na to pitanje je odgovorio jedan vijek kasnije Šarl Luj De Monteskiye, u *Duhu zakona*, – pod uvjetom da bogati građanin nastavi da živi u „duhu trgovine“.

Historija je pokazala da je „duh trgovine“ nesposoban da obuzda težnje građana – trgovaca za bogatstvom i socijalne razdore koji se nisu ranije osjećali. Građansko društvo je otkrilo duboku *klasnu polarizaciju*, koju je mogla da kontroliše država i u kojoj je jedan dio kritičara, pobornika novonastajućeg proletarijata, vidio eksponenta interesa građanstva kao jedne klase, a drugi dio konzervativnih kritičara nadklasnu instancu koja društvo štiti od samodestrukcije. Procesi demokratizacije moderne države i egalitarizacije statusa njenih državljana dodatno su zaoštrili problem socijalno-ekonomske (klasne) polarizacije građanskog društva. Činilo se da je čovjek preko demokratizovanog *status civitatis* povratio svoje „političko biće“, koje je sa nestankom *polisa* izgubio, ali uz oštre nejednakosti koje su ostale, nisu ukinute i opterećuju njegovu privatnost. Na ovaj način je dihotomija državljanina i građanina dobila novi smisao: *citoyen* je sada bio političko biće na suprot *bourgeoisu* kao privatnom građaninu.

ista prava i iste političke dužnosti, slobode i ograničenja, moć i odgovornosti. Princip građanstva sadrži vrstu reciprociteta, simetrije između građana i političke zajednice. On u sebi sadrži principe pravde i principe članstva u političkoj zajednici, slojevitou strukturu statusa i osvajanja demokratije.¹¹ Građanin u demokratskom društvu je postao središnja figura civilnog društva.¹² Terminološka raznovrsnost oslikava slojevitost predmeta kojim se bavimo.

Tradicionalno građanstvo

Tradicionalno građanstvo se može odrediti kao sistem različitih prava i obaveza kojima se uređuje odnos između građana i države kojoj pripadaju. Ostvarivanje prava glasa je bilo najvažniji oblik izražavanja građanstva. Takvo određenje daje dva ograničenja, potcjenjuje pojedinca i pretpostavlja sposobnost javnih institucija da same upravljaju javnim poslovima, da rješavaju probleme ljudi i štite prava građana. Da bi ljudi brinuli o javnom interesu, mogu učiniti više od samog glasanja, jer javne institucije nisu sposobne same da rješavaju probleme od javnog interesa. Novo demokratsko građanstvo možemo definisati kao ostvarivanje ovlaštenja i odgovornosti građana u svakodnevnom životu demokratije, gdje se suočavaju sa problemima od javnog značaja. Pojedinaac u svom životu može postati aktivan građanin. Ima veliki broj razloga, vrijednosti i okolnosti za to. Biti aktivan građanin nije poseban status, koji zahtijeva određene sposobnosti, znanje i talenat. Aktivan građanin ne isključuje određene grupe, kao što su privrednici, trgovci, stručnjaci... Svako može biti aktivan građanin ako se angažuje i zastupa opći interes. Velika je obaveza osposobiti građane da učestvuju, čineći njihove vođe odgovornim i raditi za mirne socijalne promjene, a to su putokazi za izgradnju jakog civilnog društva.

Sociološki *građanskost* se može posmatrati u užem i širem smislu.¹³ U užem i uobičajenom značenju na navedenim jezicima građanskost jednostavno znači što i državljanstvo (njem. *Staatsbürgertum*), upućuje, na pasivni pravni status koji, po različitim

¹¹ Milan Podunavac, n.d., 1998, str. 9-10.

¹² Isto, str.198.

¹³ Građanskost (fr.*citoyenneté*, engl. *citizenship*, tal. *cittadinanza*).

osnovama, pojedinac nasljeđuje ili stiče kao član određene (nacionalne) državne zajednice. Biti *citoyen*, *citizen*, ili *cittodino*, pa onda i *Staatsburger*, odnosno *državljanin*, znači biti punopravan i aktivan građanin neke države, čija su prava i obaveze jasno definisani ustavom, odnosno zakonima.

U širem smislu, pojam *građanskost* razvojno je definisao engleski sociolog T.H.Maršal (*Građanskost i društvena klasa* 1949). On je smatrao da su u zapadnoj političkoj i socijalnoj historiji mogu jasno razlikovati tri velika talasa („dimenzije“) borbe za ostvarenje vrijednosti koje se smatraju neotuđivim ljudskim pravima: a) dimenzija *građanske građanskosti* (*civil citizenship*, XVIII vijek), ispunjena je borbom za osnovna ljudska prava, pravo na slobodu govora, mišljenja, vjerovanja...; b) *politička* dimenzija (XIX vijek), usmjerena na zahtjev za općim pravom učestvovanja u političkom životu tj. borba za opće pravo glasa; i c) *socijalna* dimenzija (XX vijek), usmjerena na borbu za osnovna socijalna i ekonomska prava, pravo na obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, materijalno blagostanje... Ove tri dimenzije građanskosti su se nadograđivale jedna na drugu, pa i međusobno sukobljavale, zavisno od historijskog konteksta u kojem su se javljale ili povremeno zamirale. Moderni pojam građanskosti objedinjuje u sebi sve tri dimenzije i dodaje tekovine novijih iskustava borbe za građansku emancipaciju. Posljednjih godina sve se više pribjegava u radovima radikalnih zastupnika ljudskih prava i boraca za ostvarenje vrijednosti koje nadilaze uža i često međusobno razdvojena filozofska, pozitivnopravna i politička značenja građanskosti.

U stručnoj literaturi izraz *građanskost* prevodi se na različite načine: ponekad pogrešno, kao *građanstvo*, što može da unese zabunu jer nije riječ o društvenom sloju, staležu ili klasi; često jezički pogrešno i zlurado, kao „građanizam“ (opsjednutost zalaganjem za „građansku državu“), zatim najpribližnije i najneutralnije, kao „status građanina“, ili, još bolje, „princip građanstva“. Riječ je o složenom sklopu svojstava, različitih statusa, pomoćnih identiteta, raznovrsnih prava i obaveza, opravdanih očekivanja i težnji građana u savremenoj, modernoj, demokratskoj i građanskoj državi.¹⁴

Građanskost se ne svodi samo na pasivno ili aktivno učešće pojedinaca u političkom životu, već podrazumijeva i slobodno raspolaganje manjinskim, regionalnim, entitetskim, kantonalnim,

¹⁴ *Sociološki rječnik*, n.d., str.168.

socijalnim, sindikalnim, humanitarnim, profesionalnim, rodnim, kulturnim i drugim pravima i obavezama. U najširem smislu pojam građanskost najjasnije se ispoljava u novoj njemačkoj verziji (*Burgerinitiativen*), jer upućuje na aktivno učestvovanje svjesnog, informisanog, kompetentnog i odgovornog građanina u različitim nevladinim i građanskim inicijativama civilnog društva.¹⁵

U okviru rasprava o evropskim integracijama sve se češće govori i o evropskoj građanskosti¹⁶, koja bi trebala da prevaziđe dileme sadržane u tradicionalnom statusu (nacionalnog) državljanstva, koje su povezane s problematičnim statusom stranaca, imigranata, nacionalnih manjina... Nova, „evropska građanskost“, može poslužiti kao osnova za izgradnju autetničnog nadnacionalnog evropskog identiteta (*civis europeus*). Status građanina, odnosno „građanskosti“, više se ne može razumijevati restriktivno, samo kao pravno-politički status čovjeka koji mu se u okviru državne zajednice daje „odozgo“. ¹⁷ Demokratsko građanstvo¹⁸ je ključna osnova moderne demokratke države. Italijan Đovani Moro (*Giovanni Moro*) u tekstu *Aktivno građanstvo kao fenomen i pojam* (*Active Citizenship as phenomenon and concept*) navodi: Aktivno građanstvo se može definisati kao sposobnost građana da se samostalno organizuju na različite načine u mnoštvo oblika, da mobilišu resurse i ovlaštenja, kako bi branili svoja prava, ostvarivali ovlaštenja i ispunjavali obaveze u areni javnih politika radi staranja o općem dobru.¹⁹

Građanska vrlina

Pod građanskom vrlinom podrazumijeva se skup izvjesnih osobina čovjeka u javnom životu kojima, prema demokratskoj političkoj teoriji, treba da teže svi odrasli pripadnici političke zajednice. Vrlina znači smisao i spremnost za rad na javnim stvarima,

¹⁵ Stoga neki njemački pisci (Vilhelm Šmid) čak predlažu uvođenje rogovatnog izraza *Citoyenitat*, nimalo mekšeg od naše „građanskosti“, koji bi bio skovan po uzoru na francusku, odnosno englesku ili talijansku odgovarajuću jezičku i idejnu tradiciju.

¹⁶ Etjen Balibar, *Mi, građani Evrope*, Beogradski krug, Beograd, 2003.

¹⁷ *Sociološki rječnik*, n.d., str.168-169.

¹⁸ Pridjevom „demokratsko“ naglašava se činjenica da je riječ o građanstvu koje se zasniva na načelima i vrijednostima pluralizma, primatu zakona, poštovanju ljudskog dostojanstva i različitosti kultura kao bogatstva.

¹⁹ Moro Giovanni, *Active Citizenship as phenomenon and concept*, 1998, str. 5. (<http://www.gioannimoro.info/documenti/g.moro%20IIS%2099.pdf>).

vjerovanje u ideale čovjeka i služenje njima, prevazilaženje svake uske i lične dimenzije prema zajedničkim i općim interesima. To je sposobnost da se odbiju pritisci, odbaci lokalizam, lokalpatriotizam, uskogrudosti i kompromitizam. Ona znači moralni integritet, ličnu nezavisnost i sigurnost. To znači svuda i uvijek ličnu hrabrost svojih dobro promišljenih uvjerenja i na istini zasnovanih mišljenja.²⁰

Izvor ustavnog autoriteta u demokratiji je narod, a građani su sastavni dio političkog naroda. Građani se kolektivno slažu da se pokore vrhovnom zakonu, odnosno ustavu. Oni se slažu da ograniče svoje kolektivno prakticiranje moći da bi garantirali slobodu svojih u političkom narodu. Demokratija je ograničena ustavno da zaštiti pojedince protiv opasnosti tiranije ili despotizma. Važno je pitanje vezano za porijeklo i evoluciju demokratije: šta je narod? Ustavni odgovor na ovo pitanje utvrđuje ko je građanin, puni i jednaki član demokratske političke i građanske zajednice, kao što je država ili nacija-država. Tako građanstvo u demokratiji, kao garancija ljudskih prava, vuče korijen iz konstitucionalizma.

U nekim državama ili nacijama građanstvo je uvjet bivanja građaninom, izvodi se iz mjesta rođenja osobe. U drugim državama status građanina dolazi od građanstva roditelja osobe. Neke države koriste obje osnove za građanstvo. Mnoge demokratske države su utvrdile procedure putem kojih ljudi bez građanstva na osnovu rođenja mogu postati naturalizirani građani.²¹ Građanstvo može biti dato i oduzeto od strane političkog sistema. Važno je kako se građanstvo dobija ili gubi i koja su prava i odgovornosti građana? Jednakost pred zakonom za sve je jedno od ključnih prava građana.²²

Prava građanstva su navedena u ustavima demokratija, u statutima i drugim dokumentima. Ustavi mogu praviti razlike između prava građana političke zajednice. Naprimjer, u SAD samo građani imaju pravo da glasaju, služe kao porotnici, i da budu izabrani na određene položaje u vlasti, kao što je Kongres. Sva druga prava u

²⁰ *Politička enciklopedija*, n.d., str. 304.

²¹ Četrnaesti amandman Ustava Sjedinjenih Američkih Država navodi: „Sve osobe rođene ili naturalizirane u Sjedinjenim Američkim Državama, i koji potpadaju pod jurisdikciju istih, građani su Sjedinjenih Američkih Država i savezne države u kojoj prebivaju.“

²² Ustav Italije navodi: „Svi građani imaju isti društveni dignitet i jednaki su pred zakonom, bez diskriminacije na osnovu spola, rase, jezika, religije, političkog mišljenja, ličnih i društvenih uvjeta.“

Ustavu SAD su garantovana svim osobama koje se nalaze u državi, bili oni građani i negrađani.

Status građanstva uključuje vrlo važne obaveze i odgovornosti, kao što je plaćanje poreza, služenje u oružanim snagama države kad je to potrebno, poštivanje zakona donesenih od strane predstavnika vlasti, demonstriranje, predanosti i vjernosti demokratskoj političkoj zajednici i državi, konstruktivna kritika uvjeta političkog i građanskog života. Odgovornosti građana uključuju postupke u cilju smanjenja razlika između ideala i realnosti. Naprimjer, najviši standardi za dobru vlast u liberalnoj ustavnoj demokratiji su jednako osiguranje prava svih osoba u političkom narodu i vlast uz saglasnost onih nad kojim se vlada. Građani imaju odgovornost da prepoznaju i prevaziđu kontradikcije ideala vezane za jednakost prava za sve građane.

Građani ustavne demokratije žele sigurnost za svoja prava i moraju preuzeti odgovornost za njih. Moraju odbraniti svoja prava i prava drugih građana da ih niko ne zloupotrebljava. Trebaju koristiti svoja prava da bi demokratija funkcionisala. U ustavnoj demokratiji građani imaju ulogu: glasača na javnim izborima, učesnika u političkim strankama, interesnim grupama i građanskim organizacijama, održavanja principa vezanih za zaštitu prava, građansku jednakost i suverenitet naroda, te reforme političkog i građanskog života. Održavanje i poboljšanje ustavne demokratije zavisi od informisanog, kompetentnog, efektivnog i odgovornog učešća građana.

Prava, odgovornosti i uloge demokratskih građana danas imaju praktično značenje samo unutar političkog poretka i države. Samo uz autoritet državne vlade postoje pouzdana sredstva za realizaciju prava. U nedostatku vladinih institucija sa dovoljno moći, za dovoljnu akciju, prava građana će biti ugrožena i mogu se pojaviti društveni neredi. Unutar demokratske države postoje pouzdana sredstva za prakticiranje odgovornosti građanstva za održavanje vlasti odgovorne prema ljudima za svoje postupke. Građani mogu doprinijeti svojim aktivnim i odgovornim odnosom da vlast bolje funkcioniše.

Građanski identitet

Mnogi govore o opće ljudskom identitetu, koji je zapostavljen. Pojedinci mogu uzeti ili odabrati identitet sa interneta i fejbuka i tako imati svoj virtualni identitet. Narod u demokratskoj državi može imati razne i preklapajuće *identitete* zasnovane na faktorima društva kao što su religija, rasa, etnicitet, društvena klasa, spol, država, entitet, kanton lokalna zajednica... Liberalna ustavna demokratija prepoznaje da svi ljudi, bez obzira na sve kulturne ili društvene razlike, jednako imaju specifična prava po svom članstvu u ljudskom rodu. Ustavna vlast države garantuje i štiti ta prava jednako i nepristrasno između različitih pojedinaca i grupa ljudi.

Identitet koji jednako posjeduju svi građani političkog naroda, bez obzira na druge razlike, jeste građanski identitet, koji je zajednički za sve građane, a zasnovan je na slobodnoj predanosti ili saglasnosti sa određenim principima i vrijednostima liberalne ustavne demokratije. Tako se članovima etničkih i religijskih manjina u liberalnoj ustavnoj demokratiji garantuju ista prava i odgovornosti građanstva kao i drugim grupama građana u političkom narodu. Većine i manjine imaju isti građanski identitet.

U društvima koja imaju raznolike religijske, rasne i etničke identitete (Kanada, SAD i Australija), zajednički građanski identitet drži građane zajedno u jedinstvenom demokratskom ambijentu i političkom poretku. Raznoliko građanstvo postaje *demokratska zajednica* putem zajedničke predanosti općim građanskim principima i vrijednostima. Postoji sloboda izbora sveobuhvatnog građanskog identiteta koji postoji nezavisno od bilo kakvih specifičnih kulturnih ili etničkih identiteta.

U pluralističkim liberalnim demokratijama pojedinci, a ne grupe, nosioci su prava i odgovornosti građanstva. Specifične manjinske grupe mogu dobiti specijalna prava vezana za očuvanje svoje kulture. Neki ugroženi narodi u Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi i Australiji imaju zaštitu od strane vlasti i podršku da održe specifične identitete i prakse kulturnih grupa. Programi pozitivne akcije su zakonski izglasani da pruže određene beneficije građanima na osnovu njihove pripadnosti rasnoj ili etničkoj manjinskoj grupi. U demokratskim društvima sa dvije ili više etničkih grupa može postojati podjela moći između grupa ljudi koji se vide kao različite kulturne zajednice. Ovaj tip političkog poretka sa

podjelom moći zove se *konsocijalna demokratija*. Različite kulturne grupe unutar ustavne demokratije imaju specifična prava na lokalnu autonomiju unutar federalnog sistema vlasti i pravo na podjelu moći u generalnoj vlasti države. Švajcarska je primjer konsocijalne demokratije.

Smjer opredjeljenja građana određuje razvijenost demokratske političke kulture. Sučeljavanje demokratskog i diktatorskog tipa identiteta ne podrazumijeva da postoji samo jedan obrazac demokratskog identiteta, jer bi to bilo suprotno načelima pluralizma, samoodređenja i autonomije. Zapadnjački koncept demokratije ističe samostalnost individue naspram grupe ili društva. Odlika demokratskog identiteta je pluralitet identiteta, zasnovanog na načelima samoodređenja. Savremeni svijet bi trebao više uzeti u obzir različitost kultura koje su udaljene od evro-amaričkog modela, ali to važi i za zemlje u razvoju i tranziciji, koje trebaju da pronađu, sačuvaju i afirmišu svoj identitet. Građanski identitet podrazumijeva promjenu ljudskih odnosa u svim oblastima života. Oblikovanje građanskog i demokratskog identiteta je važno za zemlje u razvoju i tranziciji koje trebaju preći iz autoritarnog i totalitarnog poretka u demokratski, sa ciljem formiranja građanina kao slobodne ličnosti. Težak je prelazak iz statusa podanika države u aktivno građanstvo. Nove demokratije trebaju pronaći svoj demokratski identitet. To se ne može postići pukim presađivanjem zapadnog obrasca ili kulturnog modela.²³

Obrazovanje za demokratsko građanstvo

Ideja o obrazovanju za demokratsko građanstvo nije novijeg datuma. U mnogim evropskim državama više godina postoji element građanskog obrazovanja ili obrazovanja o građanstvu. On se uglavnom sastojao od opsežnog informisanja učenika i studenata o političkom sistemu, odnosno ustavu tih zemalja, uz korištenje formalnih metoda nastave. Osnovni model građanstva bio je *pasivan* i *minimalan*. Za većinu običnih ljudi građanstvo je predstavljalo nešto više od očekivanja da se poštuju zakoni i pravo glasa na javnim izborima. Krupni događaji i promjene u Evropi i svijetu stavili su

²³ Građanski i demokratski identitet, 1996-1999, *Republika*: <http://www.yuope.com/zines/republika/arhiva/99/jaidrugi/6.html>

na iskušenje ovaj tradicionalni model građanstva. To uključuje: etničke sukobe i nacionalizam; globalne prijetnje i nesigurnost; razvoj novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija; probleme zaštite okoline; kretanja stanovništva; rađanje novih oblika ranije potisnutog kolektivnog identiteta, zahtjev za sve većom ličnom autonomijom i novim oblicima jednakosti; slabljenje socijalne kohezije i solidarnosti među ljudima; nepovjerenje prema tradicionalnim političkim institucijama, oblicima vlasti i političkim vođama; sve veću međusobnu povezanost i međuzavisnost u političkom, ekonomskom i kulturnom smislu na regionalnom nivou.²⁴ Nakon velikih izazova postalo je jasno da se traže nove vrste građana: građani koji nisu samo informisani već i *aktivni*, sposobni da doprinose životu i razvoju svoje zajednice, zemlje i da preuzmu veću *odgovornost*.²⁵

Važnost razvoja obrazovanja za demokratsko građanstvo ogleda se u njegovom doprinosu razvoju obrazovnog sistema u kantonima, entitetima, distriktu, državi i razvoju cjelokupnog društva, a to je zajednički cilj za sve obrazovne sisteme u Evropi. Tako škole i fakulteti postaju mjesta gdje učenici slobodno iznose svoje ideje i mišljenja, aktivno učestvuju u pozitivnim promjenama, gdje se poštuju i uvažavaju različitosti. Promjene koje su se desile, nastale nakon rata, donijele su promjene u svim oblastima života i u obrazovanju. Te promjene definisane su kao modernizacija obrazovanja, s idejom da su podrška razvoju demokratije u zemljama za integraciju u Evropu.

Potreba za obrazovanjem za demokratiju prepoznata je u cijelom svijetu. To posebno važi za građane koji su duži period živjeli u nedemokratskim državama i društvima. Podanički mentalitet ili podanički odnos građana prema institucijama države duboko je ukorijenjen u njihovo ponašanje, a njegova promjena dugotrajan je i težak proces. Započinjanje i sprovođenje tog procesa zahtijeva važnu društvenu i političku odluku o tome da su demokratsko društvo i aktivni građani zajednički cilj. Saglasnost se lahko postiže na papiru, ali problemi prate osmišljavanje i realizaciju tog

²⁴ Rolf Golog i drugi, *Obrazovanje za demokratsko građanstvo 2001-2004*, Pomagala za stručno usavršavanje nastavnika u obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanje za ljudska prava, Vijeće Evrope, Strazbur, decembar 2004.

²⁵ Isto.

procesa i najteži su u sprovođenju. Koncept građanstva, zasnovan na slobodno izabranom građanskom identitetu građana, ključ je razumijevanja demokratije i njenog funkcionisanja. Učenici i studenti uključeni u obrazovanje za demokratsko građanstvo moraju znati šta je građanstvo i kako se ono dobija ili gubi u raznim političkim sistemima, koja prava i odgovornosti podrazumijeva, kako je ono povezano sa institucijama u državi.

Građanstvo u liberalnoj demokratiji treba shvatiti kao građanski identitet za razliku od drugih tipova društvenih ili kulturnih identiteta koji mogu postajati unutar političkih sistema. Učenici i studenti moraju naučiti da njihov građanski identitet može koegzistirati sa drugim identitetima koji se odnose na različite uvjete života. Demokratsko građanstvo treba pružiti mnogo više onim koji ga imaju ili žele.

U ustavnoj demokratiji većina građana ima preklapajuće identitete i zajednički građanski identitet. Njihova prava na slobodu udruživanja i okupljanja dozvoljavaju im da slobodno formiraju i uključuju se u razna dobrovoljna udruženja ili nevladine organizacije, koje sačinjavaju demokratsko građansko društvo. Za razliku od formalnih institucija vlasti države privatna građanska udruženja mogu funkcionisati nezavisno ili u saradnji sa državnim agencijama u cilju unapređenja općeg dobra. Mogu funkcionisati kao nezavisno društveno tijelo koje provjerava ili ograničava zloupotrebu moći države. Građansko društvo može biti moć koja se suprotstavlja nedemokratskim sistemima, državnom despotizmu i štiti građanske slobode i prava pojedinaca i grupa.

Nezavisno od države građansko društvo je javni domen, ali treba biti i demokratsko. Primjeri nevladinih organizacija koje sačinjavaju građansko društvo su slobodni radni sindikati, religijske zajednice, grupe koje zagovaraju ljudska prava, organizacije za zaštitu okoline, grupe za podršku i socijalnu pomoć za ljude kojima je to potrebno, nezavisne novinske kuće, nezavisne privatne škole, te profesionalna udruženja. Pojedinaac u slobodnoj demokratskoj državi može pripadati mnogim organizacijama građanskog društva u istom vremenu i tokom života.

Organizacije građanskog društva u potrazi za općim dobrom su primjer solidarnosti unutar zajednice. Građansko društvo pruža zaštitu od radikalnog individualizma i privatne vjernosti nekome etničkom identitetu ili kulturnoj grupi. Ono služi kao spona između

države i građanina, štiti ljudska prava od državnog despotizma i osigurava kanale za organizovano izražavanje potreba i žalbi pojedinaca. Organizacije građanskog društva pružaju bogate i raznolike prilike za *građansko učešće* koje omogućava građanima da nauče o demokratiji tako što je prakticiraju, da razviju društvene resurse i sposobnosti koji čine demokratiju funkcionalnom i održivom.

Učenici moraju naučiti da razlikuju demokratske od nedemokratskih vlasti koristeći kao kriterij učešće građana u svom građanskom društvu. Vitalnost građanskog društva je mjera jačine i potencijala demokratije u svim državama svijeta. Istinske organizacije građanskog društva ne mogu postojati u nedemokratskim sistemima i totalitarnom režimu koji pokušava da kontroliše ljude kroz neograničenu jednostranačku vlast. Ako učenici komparativno poznaju, analiziraju i ocjenjuju demokratiju u svojoj državi ili u svijetu, oni trebaju biti sposobni da razumiju ideju građanskog društva, da procijene učešće građana u organizacijama građanskog društva i da povežu svoje znanje o građanskom društvu sa konstitucionalizmom, ljudskim prava i građanstvom.

Vitalnost slobodnog i otvorenog građanskog društva zavisi od moralnosti demokratskog građanstva. Građanske *dispozicije* i *vrline* moraju biti u cilju razvoja dobrih građana u demokratiji. Najviši izraz građanske vrline je spremnost pojedinca da dobrovoljno pretpostavi dobrobit zajednice ispred svojih ličnih interesa. *Građanska vrlina* predstavlja spremnost građanina da zajedničko dobro stavlja ispred privatnih interesa i ličnih poslova. Ona uključuje dva osnovna pojma, a to su *građanska dispozicija* i *građanska posvećenost*. *Građanska dispozicija* odnosi se na one stavove i navike građana koji pomažu zdravo funkcionisanje i zajedničko dobro demokratskog društva. *Građanska posvećenost* se odnosi na slobodno izraženu, razumnu opredijeljenost građana osnovnim vrijednostima i principima demokratije.²⁶

Građanska vrlina se razlikuje od vrlina vezanih za naše privatne ili lične živote, karakternih osobina koje su poželjne za pojedinca, osobine kao što su poštenje i integritet, mada postoje oblasti u kojim se te vrline poklapaju. Ovdje su bitne one posvećenosti i dispozicije (uvjerenja) koje uzete skupa sačinjavaju građansku vrlinu.

²⁶ *Demokratija i ljudska prava*, Udžbenik za učenike srednje škole, Civitas, Sarajevo, 2007, str. 38-41.

Posvećenosti i dispozicije važne su iz dva razloga: a) omogućavaju političkim procesima da djelotvorno unapređuju zajedničko dobro, b) doprinose ostvarenju osnovnih ideja demokratskih političkih sistema, uključujući zaštitu prava pojedinaca.²⁷

Kada većina pojedinaca unutar zajednice traga za ličnim interesima sa malo pažnje za druge, zajednica će ispaštati a njenim slabljenjem doći će do propasti društvenog poretka i stabilnosti bez kojih su prava na ličnu slobodu nesigurna. Lični interesi mogu biti ostvareni uz brigu za opće dobro od kojeg zavisi zadovoljstvo svih članova zajednice. Ostvarenje općeg ili javnog dobra iznad naših privatnih ili ličnih interesa je neophodan uvjet za održavanje individualne slobode. Zajedničko pitanje je kako uravnotežiti potrebu za individualnim interesima i općim dobrom? Kada osoba treba staviti svoje privatne ciljeve na stranu, da bi ostvarila zajedničke ciljeve? Prihvatanjem javnih ograničenja na privatne izbore za dobrobit zajednice mi prihvatamo demokratsko građanstvo kao opće dobro, kao najviši izraz građanske vrline.

Praktična i uspješna ravnoteža individualizma i komunitarizma se dešava kad se dva različita modela građanstva kombiniraju u demokratskom društvu i vlasti. Jedan od modela, libertalno građanstvo naglašava najširu moguću slobodu za lične izbore unutar funkcionirajućeg demokratskog građanskog društva i vlasti. Pojedinci mogu izabrati da učestvuju u javnoj sferi političkog i građanskog života da bi u većoj mjeri ostvarili svoje privatne interese. Nasuprot tome, građanski republikanski model građanstva zahtijeva kontinuirano učešće u političkom i građanskom životu. Od građana se očekuje da nađu zajednički cilj i da služe javnim interesima u cilju općeg dobra. Za građane republikance građanstvo nije samo status, ono uključuje i učešće u građanskom društvu i vlasti.

U poznatom djelu *O demokratiji u Americi* Alex de Trokvil piše o potrebi da se spoje liberalni i građansko-republikanski koncept građana.²⁸ Tako će političko i građansko učešće biti u zajedno sa individualnim interesima u cilju održavanja općeg dobra u građanskom društvu i vlasti. On je ovakav tip građanstva nazvao „pravilno shvaćen vlastiti interes“, jer kroz doprinose u vremenu,

²⁷ Isto, str. 38-41.

²⁸ Alexis de Trocqueville, *O demokratiji u Americi*, *Informator*, Fakultet političkih nauka, Zagreb, 1995.

novcu i naporima s ciljem dobrobiti građanskog društva i vlasti, građani pomažu jedni drugima da održe uvjete zajedničkog dobra neophodne za uspješnu potrebu za ličnim interesima i individualnoj slobodi. Opća pitanja o individualnim interesima i općem dobru, koja uključuju pitanja o slobodi i ograničenjima ličnog izbora u liberalnoj ustavnoj demokratiji, moraju biti dio obrazovanja za demokratsko građanstvo. Ovi problemi se posebno odnose na rad tržišne ekonomije. Kada i zašto privatni lični interesi trebaju biti potisnuti u korist kolektivne brige za cijelu zajednicu? Kada i zašto korištenje privatnog vlasništva od strane pojedinca mora biti zamijenjeno brigom zajednice za sve aktuelniju zaštitu okoline, koja je sve ugroženija?

Ova pitanja moraju biti pojašnjena u obrazovanju za demokratsko građanstvo. U suprotnom, učenicima će nedostajati kompetencija za građanstvo, koja zahtijeva i individualne izbore i kolektivno razmatranje da bi se osigurale građanske slobode unutar općeg dobra građanskog društva i vlasti na koje se slobodno i otvoreno društvo oslanja. *Projekt građanin* pomaže da učenici i studenti razvijaju vještine građanskog učešća: a) identifikuju pitanja javne politike, b) praćenje javnih događaja i pitanja, c) analiziranje, provjeru i zauzimanje vlastitog stava o određenom pitanju javne politike, d) nadziranje kako se donesene mjere provode u praksi. Građansko kritičko razmišljanje o svim konkretnim pitanjima i problemima javne politike jedna je glavnih ideja i poruka građanskog obrazovanja. Učešće građana koji posjeduju znanja, vještine, vrline i sposobnosti osnovni je uvjet za ostvarivanje i očuvanje demokratije.²⁹

Za unapređenje obrazovanja za demokratsko građanstvo potreban je kontinuirani rad na unapređenju obrazovnih praksi u savremenim obrazovnim sistemima. Kao obrazovanje kroz cio život, obrazovanje za demokratsko građanstvo je dio formalnog i neformalnog obrazovanja. Realizuje se kroz obrazovni sistem i kroz druge institucije sistema, kroz aktivnosti organizacija civilnog društva, lokalne zajednice i medije, te u svakodnevnom životu. Organizacije civilnog društva imaju važnu ulogu u obrazovanju za demokratsko građanstvo, jer zasnivaju svoj rad na demokratskim vrijednostima. Bile su pokretači procesa promjena u bivšim

²⁹ Amir Hodžić, "Navika mišljenja" i građansko obrazovanje, *Naš CIVITAS*, Sarajevo, br.4/2005, str. 40-41.

totalitarnim sistemima. Nevladine organizacije, kao što je CIVITAS BiH, imale su veliku i značajnu ulogu sistemu obrazovanja za demokratsko građanstvo i predstavljaju primjer građanskog učešća. Prema tome, nema demokratskog društva bez kvalitetnog građanskog odgoja i obrazovanja.

Iskustva susjednih država

Poratna iskustva govore da su države nakon ratova na prostoru bivše SFRJ činile različite napore na formiranju demokratskog građanstva. To su zemlje sa krhkom ili slabom demokratijom i građanskom tradicijom. Postignuti su različiti i promjenljivi uspjesi u formiranju demokratskog ambijenta. Univerzitetski program za ljudska prava i demokratsko građanstvo uveden je u Zagrebu. Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu proveo je eksperimentalni Univerzitetski program za ljudska prava i demokratsko građanstvo od 24. januara 2005. do 10. februara 2006. godine, za studente zadnje godine studija, apsolvante i diplomirane studente nastavnčkih fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Gradska koordinacija za ljudska prava Gradske skupštine Grada Zagreba obilježila je Dan ljudskih prava tematskom sjednicom o obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo u hrvatskom školskom sistemu.³⁰

Uvodničari su prikazali rezultate istraživanja „Ljudska prava u osnovnim školama - teorija i praksa“ koje je Centar za ljudska prava proveo u 24 osnovne škole u šest hrvatskih regija. Svrha istraživanja bila je utvrditi koliko i kako osnovne škole u Hrvatskoj poučavaju o demokraciji i ljudskim pravima, koliko sama škola funkcionira u skladu s demokratskim načelima, kakva je „školska kultura“ s obzirom na demokratske standarde, te kako o tome poučavaju udžbenici. Ispitani su stavovi učenika, učitelja, direktora i roditelja, te su analizirani sadržaji udžbenika za hrvatski jezik, prirodu i društvo, povijest i vjeronauku, od 1. do 8. razreda.³¹

Premda je Hrvatska odavno izradila Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo,

³⁰ Sjednica je održana 14. prosinca 2009. godine. www.dijete.hr/hr/naslovnica-mainmenu-1/865-obrazovanje-za-ljudska-prava-i-demokratsko-graanstvo.html

³¹ Rezultati istraživanja dostupni su na web stranici Centra za ljudska prava.

koji obuhvata sve nivoe odgojno-obrazovnog sistema, ona je jedna od rijetkih zemalja u Europi koje nema sistemsko građansko obrazovanje u sklopu obaveznog školovanja. Dokument pod nazivom *Hrvatski nacionalni obrazovni standard* navodi da se ono provodi kao neobavezni integrativni sadržaj koji bi trebao prožimati više nastavnih predmeta, aktivnosti i projekata u školi.

Stajališta učenika, učitelja, direktora i roditelja upućuju na to da obrazovanja za demokratsko građanstvo u školama nema dovoljno ili da ono ne ostvaruje željene rezultate. Uzmemo li u obzir to da obrazovanje za demokratsko građanstvo u sebi objedinjuje više elemenata, među kojima su osnovno političko obrazovanje, odgoj za mir, nenasilje i obrazovanje za ljudska prava, jasno je da bi takvo obrazovanje bilo dragocjeno za lični razvoj učenika, za školsku sredinu, a dugoročno bi doprinosilo političkoj kulturi i demokratskom ambijentu u društvu. Iako ga ocjenjuju važnim, nastavnici se nisu osjećali kompetentnim za njegovo ostvarivanje, a istraživanje pokazuje da za to nema odgovarajuću stručnu podršku. Rad s učenicima u ovom području prepušten je pojedinačnoj inicijativi nastavnika. Međutim, stanje se popravlja.

Drastično nepoznavanje osnovnih političkih pojmova i vlastitih prava potvrđuje se i među starijim naraštajima, ističe Vedrana Spajić Vrkaš, potkrijepivši to rezultatima istraživanja provedenog među studentima. Podsjetila je i na druge projekte Istraživačko-obrazovnog centra za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta u Zagrebu, koji se sistematski bavi ovim temama.³² U raspravi je zaključeno kako u Hrvatskoj zasad nema dovoljno volje za stvarnim provođenjem obrazovanja za demokratsko građanstvo, unatoč pojedinačnim primjerima i inicijativama nekih škola i nastavnika. Ključni potezi su na Ministarstvu nauke, obrazovanja i sporta i Agenciji za odgoj i obrazovanje, koji se moraju suočiti s time da se ova važna odrednica obrazovanja ne može provoditi provesti najbolje ako je to obavzan predmet.

Skup pod nazivom „Dječija prava u razrednoj nastavi“ održan je 14. travnja 2009. godine. Na skupu voditelja školskih aktivna učitelja razredne nastave iz osnovnih škola s područja Osiječko-

³² Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu - <http://www.ffzg.hr/hre-edc/hr/index.php?mmlID=/79/>

baranjske, Virovitičko-podravske i Požeško-slavonske županije, održanom u Osnovnoj školi Ladimirevci.³³ U radu skupa učestvovalo je 70 učitelja. Predstavljena im je temeljna načela „Konvencije o pravima djeteta“ i zakonski okvir zaštite prava djece i upoznati su o najčešćim povredama prava djece u odgojno obrazovnim ustanovama, prema prijavama upućenim Uredu pravobraniteljice za djecu. Istaknuta je važnost uspostavljanja odnosa s učenicima u kojem učitelji prepoznaju potrebe i moguće probleme djece te su dužni sarađivati s drugim institucijama radi prevencije i poduzimanja mjera za zaštitu djece i pružanja pomoći u savladavanju poteškoća. Istaknuta je i važnost saradnje s roditeljima.

U Hrvatskoj su predstavljene polazne osnove za uvođenje predmeta *Odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo* u formalni odgojno-obrazovni sistem. Na tome se radi.³⁴ U Miločeru, u Crnoj Gori,³⁵ održana je 17. regionalna škola ljudskih prava. Radi se i na sigurnosnoj politici izgradnje mira u zemljama bivše Jugoslavije.³⁶ U Srbiji izlazi časopis „Demokratsko

³³ Internet adresa: <http://www.dijete.hr/hr/naslovnica-mainmenu-1/705-djeja-prava-u-razrednoj-nastavi.html>

³⁴ U Kući ljudskih prava, u Zagrebu, organizacije civilnoga društva (Centar za mirovne studije, Centar za mir, nenasilja i ljudska prava Osijek, GONG i Mreža mladih Hrvatske) predstavile su polazišne osnove za uvođenje predmeta *Odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo*. Organizacije djeluju kroz neformalnu koordinaciju čija gledišta podržava i Centar za ljudska prava te se zalažu za uvođenje odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo u formalni obrazovni sistem ističući potrebu za razvojem i revizijom postojećeg nacionalnog programa koji treba obuhvatiti sve komponente odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo: politički sistem i političko opismenjavanje, ljudska prava i zaštitu ljudskih prava, odgoj za mir i nenasilje te učenje o demokratskom građanstvu. Navedene organizacije zalažu se za detaljniju razradu i osmišljavanje predmeta odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo kao posebnog i obaveznog predmeta.

³⁵ Svake godine Regionalni program Edukacije za ljudska prava i aktivno građanstvo na Zapadnom Balkanu organizuje regionalne škole ljudskih prava za mlade iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Kosova, Makedonije i Srbije. Tako je 17. regionalna škola ljudskih prava održana u Crnoj Gori od 09. do 15. 05. 2010. godine.

³⁶ U Zadru je održan 9. trening „Mlada MIRamiDA“ za mlade iz Ličko-senjske i Zadarske županije. Sedam dana (3.-9. srpnja) grupa trenerica je radila s 16 mladih osoba teme nenasilne komunikacije, timskog rada i saradnje, razumijevanja sukoba, identiteta, različitosti, predrasuda i diskriminacije, analizirali su probleme lokalne zajednice te pričali o izgradnji mira odnosno izgradnji zajednice.

građanstvo“, jednom u tri mjeseca i objavljuje tekstove o obrazovnim politikama, primjerima dobre prakse, novoj literaturi, seminarima, konferencijama i drugim aktivnostima značajnim za rad nastavnika i profesora u ovoj oblasti.³⁷

Prema tome, u širem regionu radi se na obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, izgradnji i formiranju demokratskog građanstva. To se čini sporo, ali uz pomoć nevladinih organizacija čine se krupni pomaci.

Evropska godina građanstva u obrazovanju

Evropsko građanstvo, kako je definisano Ugovorom iz Mastrihta, novi je institut u evropskom pravu i nepoznat u međunarodnom pravu. Važnost i značenje evropskog građanina ima veliki zanačaj za državljane trećih zemalja, a dobio je na značaju vezano za slobodu kretanja.³⁸ Odbor ministara Vijeća Evrope proglasio je 2005. godinu Evropskom godinom građanstva u obrazovanju. Na taj način Vijeće Evrope želi istaknuti ključnu ulogu obrazovanja u razvoju građanstva i kvalitetnog sudjelovanja u demokratskom društvu. Odlukom o uspostavi Nacionalnog odbora za Evropsku godinu građanstva u obrazovanju, ministri nauka, obrazovanja i sporta dali su snažnu podršku ostvarenju ciljeva godine.

Građansko društvo je *suprotnost militarističkom društvu*. Građansko društvo je *civilizacijsko društvo* i civilizacijska vrijednost koju treba čuvati, baštiniti i razvijati. Ono čuva, baštini i afirmiše pozitivno naslijeđe civilizacijskog razvoja, kao što su: tolerancija prema neistomišljenicima, pluralitet stilova života, politeizam vrijednosti (M.Veber) i politeizam vjernosti (D.Ružman), poredak prava i jednakosti pred zakonom. Građansko društvo je *laičko, sekularno društvo*, *suprotnost je klerikalnom društvu i ideološkom društvu*. Moderno demokratsko građansko društvo se razlikuje od ranijih vizija tog društva, jer ima više centara moći umjesto nekadašnjeg jednog. Parlamentarna demokratija građanskog društva podrazumijeva iskazivanje volje građana po principu jedan

³⁷ Časopis *Demokratsko građanstvo*, izlazi u Beogradu od 2007, a nastao je kao rezultat napora za unapređenje obrazovanja za demokratsko građanstvo.

³⁸ www.fes.hr/E-books/pdf/Pridruzivanje_hrvatske_EU.../05.pdf

čovjek jedan glas, a parlament stoji na stanovištu nacije-demosi.³⁹ Perspektiva države BiH zavisi od toga da li će biti poražene nazadne snage, nacionalizam i druge retrogradne opcije koje insistiraju na razgradnji države. Zato je potrebna građanska i demokratska reintegracija koja bi ojačala državu. Demokratsko građanstvo je moguće samo u demokratskom društvu i demokratskoj državi. Iskreno se nadam da Bosna i Hercegovina to treba i može da postane.

Literatura

1. *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975.
2. *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993.
3. *Leksikon temeljnih pojmova politike: abeceda demokratije*, Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1994.
4. M. Podunavac, *Principi građanstva i poredak politike*, IP PRINCIP, Beograd, 1998.
5. E. Balibar, *Mi, građani Evrope*, Beogradski krug, Beograd, 2003.
6. I. Kavedžija, *Energija i odgovornost – Model obrazovanja za demokratsko građanstvo i obnovljivi izvori energije*, [Socijalna ekologija, časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, Vol.18 No.1, ožujak 2009.](#), Zagreb, str. 46 – 57.
7. Zbornik radova *Drugo zasjedanje ZAVNOBIH-a – Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine*, Okrugli sto, Sanski Most, 1. jula 1999. godine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2000.
8. E. Zgodić, *Građanska Bosna, Ritam*, Tuzla, 1996.
9. *Sociološki rječnik*, priredili Aljoša Mimica i Marija Bogdanović, Zavod za udžbenike Beograd, Beograd, 2007.
10. Z. Stojiljković, *Rečnik demokratije*, Građanske inicijative, Udruženje građana za demokratiju i civilno obrazovanje, Beograd, 1998.
11. Alexis de Tocqueville, „O demokratiji u Americi“, *Informator*, Fakultet političkih nauka, Zagreb, 1995.
12. Aend Lajphart, „Modeli demokratije: oblici i učinak vlade

³⁹ Esad Zgodić, *Građanska Bosna, Ritam*, Tuzla, 1996, str. 227-230.

- u trideset šest zemalja“, CID Podgorica, *Službeni list SCG*, Beograd, 2003.
13. J. Babić - Avdispahić, *Etika, demokratija i građanstvo*, Svjetlost, Sarajevo, 2005.
 14. Č. Tejlor, *Prizivanje građanskog društva*, Beogradski krug, Beograd, 2000.
 15. A. Ferguson, „Eseji o istoriji građanskog društva“, *Službeni glasnik*, Beograd, 2007.
 16. M. Podunavac, *Principi građanstva i poredak politike*, PRINCIP i FPN Beograd, 1998.
 17. J. Habermas, „Građanska neposlušnost - test za demokratsku pravnu državu“, *Gledišta*, Beograd, br.10-12/1989.
 18. A. Hodžić, „Navika mišljenja“ i građansko obrazovanje, *Naš CIVITAS*, br.4, Sarajevo, 2005, str. 40-41.
 19. G. Bežovan, *Civilno društvo*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2004.
 20. P. Canivez, *Odgojiti građanina?*, Durieux, Zagreb, 1999.
 21. *Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava*. Prvi dio: Predškolski odgoj, Osnovna škola – Razredna nastava, Srednja škola; Vlada Republike Hrvatske / Nacionalni odbor za obrazovanje o ljudskim pravima, Zagreb, 1999.
 22. V. Spajić-Vrkaš, *Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo u Hrvatskoj – izvješće*, Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2002.
 23. K. Durr, V. Spajić-Vrkaš, I. Ferreira Martins, *Učenje za demokratsko građanstvo u Europi*. Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2002.
 24. M. Reidel et al., *Građansko društvo i država. Povijest razlike i nove rasprave*, Naprijed, Zagreb, 1991.
 25. R. Golog i drugi, *Obrazovanje za demokratsko građanstvo 2001-2004: Pomagala za stručno usavršavanje nastavnika u obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanje za ljudska prava*, Vijeće Evrope, Strazbur, decembar 2004.
 26. M. Đovani, *Priručnik za aktivno građanstvo (Active Citizenship Handbook)*, (<http://www.giovannimoro.info/documenti/g.moro%20IIS%2099.pdf>).

27. *Demokratija i ljudska prava*, Udžbenik za učenike srednje škole, Civitas, Sarajevo, 2007.

Internet adrese

<http://hrcak.srce.hr/41033>

Obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo: www.dijete.hr/hr/naslovnica-mainmenu-1/865-obrazovanje-za-ljudska-prava-i-demokratsko-graanstvo.html

Dječja prava u razrednoj nastavi : <http://www.dijete.hr/hr/naslovnica-mainmenu-1/705-djeja-prava-u-razrednoj-nastavi.html>

<http://sr.wikipedia.org/sr-el/Demografija>

http://www.dadalos.org/edc/newsletter/edc_newsletter_bih_5.htm

http://www.dadalos.org/edc/newsletter/edc_newsletter_bih_5.htm#zum_beispiel

public.mzos.hr/fgs.axd?id=10530

Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu - <http://www.ffzg.hr/hre-edc/hr/index.php?mmlID=/79/>

<http://www.europe.hr/>

Evropa u 12 lekcija - Evropski dom Zagreb - Publikacije - <http://www.europe.hr/>

www.fes.hr/E-books/pdf/Pridruzivanje_hrvatske_EU.../05.pdf

<http://www.giovannimoro.info/documenti/g.moro%20IIS%2099.pdf>